

חייו של איש אמת

הרב פרופ' נריה גוטל, מכללת אורות ישראל, לרגל הוצאת הספר "ההר הטוב הזה"

מוסר והלכה, מידות ואורחות חיים, תולדות חיים פרטיים ורקע מקיף על התקופה, הישגים אך גם התמודדות עם חולשות, חשיפה אך לא מציצנות. ספר חדש על חייו ופועלו של הרב מן ההר.

פועה שטיינר, ההר הטוב הזה: חייו ופועלו של הרב שלמה ז. מן-ההר, ירושלים תשס"ח, 559 עמ' כולל ביבליוגרפיה ומפתח שמות

הגאון רבי יצחק דוב הלוי במברגר, הווירצבורגר-רב (תקס"ח-תרל"ט) ציווה לבניו שלא להדפיס אחר מותו את תשובותיו ההלכתיות. חסד עשו בניו עם כלל ישראל שלא אימצו על נקלה את מצוות אביהם אלא פנו לשלושה גדולי העולם שישבו על המדוכה: הנצי"ב מוולוז'ין (שו"ת משיב דבר, א, סימן כד), רבי יצחק אלחנן מקאוונא (הקדמה לשו"ת זכר שמחה, הערה 4) ומהר"ל דיסקין מבריסק (הקדמה לשו"ת נטיעה של שמחה, הערה 1) והם הכריעו שלמצווה ייחשב פרסום תשובותיו ההלכתיות, אם כי יש מהם שהורו לציין בראש הספר שרצון המחבר היה שלא להסתמך על הכרעותיו בלא עיון עצמי.

העובדה שהרב שלמה-זלמן מן-ההר (תרע"א-תש"ס) לא הורה כך לבני ביתו, לא מלמדת כלל ועיקר שסבר אחרת; אדרבה ואדרבה! כל שהכירו יודע שהוא פשוט כלל לא העלה בדעתו שמישהו יחשוב לפרסם את קורותיו. אם "חשש" כזה רק היה עולה בדעתו, היה מצווה נחרצות שלא לעשות זאת. המחברת, בתו הרבנית פועה שטיינר מודה בכך בלא כחל ושרק, אך מוסיפה, ובצדק גמור, כי "בסופו של דבר הגענו למסקנה, שלא נוכל לחנך לאורו ולהשיג את המטרה שהצבנו לעצמנו בכתיבת הספר, אלא אם נעלה את דמותו באופן האמיתי ביותר", כולל שבחיו ומעלותיו. בעיניי אין ולו גם בדל של ספק שאם היו נשאלים בנדון דידן אותם שלושה גדולי עולם, ודאי היו שבים ומורים: לפרסם! כשם שנפסק בשעתו כי תועלת הכלל גוברת על הצוואה כך גם בנדון דידן. בכל הכבוד לענוותם של הגר"ד ושל הגרש"ז, חובת 'והיו עיניך רואות את מוריך' צריכה לעמוד נגד עינינו. מה יש בו אם כן בספר 'ההר הטוב הזה' שראה אור לאחרונה, שמצדיק סטייה מרצונו של הנפטר?

זהו ספר שיש בו מוסר ויש בו הלכה, יש בו מידות ויש בו אורחות חיים, יש בו תולדות חיים פרטיים אך גם רקע רחב ומקיף על התקופה, יש בו ערכים ויש בו הדרכה, יש בו הישגים אך גם התמודדות עם חולשות, יש בו חשיפה אך לא מציצנות, ובתמצית – יש בו תיאור אישיות רבנית מרשימה שראוי לה להוות מורה דרך. בכך, בסגנונו הרווי סיפורים 'קטנים' אך מאלפים ומחנכים, הוא מהווה המשך נאות לספרי המופת: 'איש צדיק היה' ו'התורה המשמחת'.

מטבע הדברים לא מעט מסיפורי הספר מתארים אירועים הלכתיים והכרעות מעשיות, אם ישירות ואם בעקיפין. המחברת שיתפה אפוא פעולה צמודה עם בעלה, הרב חיים, לבדיקה, לדיקו ודקדוק, ועדיין הם מוסיפים הבהרה שאין להסיק מפסיקות שניתנו במקרה אחד על מקרה אחר ומאוד צריך להיזהר ב'דימוי מילתא למילתא'.

הספר מתאר תקופות-תקופות בחיי הרב מן-ההר: ילדות, עולם הישיבה, השבי בירדן, חינוך והוראה, רבנות ופסיקה, כתיבה תורנית, הנהגות ועוד. הוא מתחיל בערוב ימי הטורקים בארץ, הוא מסתיים במדינה ריבונית ובתווך ימי המנדט, הכרזת המדינה, מלחמות ישראל

ועוד, כולל תקופה לא קצרה של שהות בגולת אשכנז – קהילת נירנברג וכן לימוד בעולם הישיבות הליטאי: קלם, טלז ומיר. בדרך זו אנחנו גם נחשפים לשינויי הנהגה של משפחת מן-ההר: למשל מעבר מרדיד ככיסוי ראש לפאה נכרית, בשנים שהמשפחה נמצאת בגרמניה ולא בירושלים. למשל הנחת תפילין בחול המועד, שנהגה בחו"ל ואינה נוהגת בארץ. אנחנו גם זוכים להכיר את משפחתו ומשפחת רעייתו, לעתים אפילו בהבזקי הומור: חותנתו, אשר התייממה בצעירותה משני הוריה, נהגה לומר לנכדותיה אחר יום כיפור: "על חטא" אחד אני מכה בחינם – ב"זלזול הורים" לא הייתה לי מעולם הזדמנות להיכשל...

בצדק רב הכריעה המחברת שלא להלך בנתיב 'הערצת קדושים' הרווח במחוזותינו, נתיב בו כל ה"גדילים" נולדו צדיקים וגאונים ומשחר ילדותם היו שרפי קודש. לא כן דרכה של המחברת. היא אינה מייפה מציאות ולא פעם תיארה דברים בלא כחל ושרק. הנה שתי דוגמאות מילדותו המוקדמת: "סטירה מצלצלת" נחתה על לחיו, על ידי סבו, כאשר בהיותו עול לימים תבע לקבל פרוסה נוספת של לחם קודם שווידא שכולם כבר קיבלו – ולמען הסר ספק, הייתה זו עת רעב! "אבא חש על לחיו אותה סטירה מצלצלת שנים ארוכות. הגערה של סבא ליוותה אותו אולי כל חייו. הביאו בבית משהו לשולחן בצלחת מרכזית. מישהו מבינינו הושיט את ידו וברר לעצמו מנה מתוך הצלחת, מיד שמענו את קולו של אבא: הסתכלת מסביב? ראית אם כולם קיבלו?".

ועוד דוגמה, אף היא מקטנותו: לאימו הוא מספר שמתפללים שחרית בחיידר, בחיידר הוא מספר שמתפללים בבית, ומנהון להון "מטייל לו הילד בנחת ברחוב היהודים" ומתבונן בנפלאות מעשי הנפח. "ימים אחדים עוברים עליו ללא תפילה". בסופו של דבר העניין - כמובן - מתגלה. "כועס ר' ליב, כועסת אמא, והרע מכל – סבתא אסתר. באותו יום גמר אומר שלא לשקר יותר. את ההחלטה של הילד שלימ'לה קיים הילד שלמה, הנער שלמה, בחרור הישיבה ברגמן, האב, המורה, הרב מן-ההר, כך העיד על עצמו בשנותיו האחרונות. את הסיפור הזה שמענו מפיו שוב ושוב, כשהוא מספרו, לפעמים תוך כדי בכי, ומביע חרטה עמוקה על אותו מעשה ילדות. אבא רחק מדבר שקר כל ימיו. הדבקות באמת הייתה בעיניו אחת ממטרות החינוך החשובות ביותר. כל חייו היה איש אמת במלוא מובן המילה".

ולא רק לגביו דברים כאלה אמורים אלא גם ביחס לתופעות כלליות יותר. למשל, בחורי ישיבה השוחים במימי הנחל בשבעה עשר בתמוז, ומשאחד הבחורים גוער בהם, הם מטילים אותו, על כורחו, למים; או למשל אי-הקפדתם על איסור הליכה במנעלים בתשעה באב ועוד. יחד עם זאת, כמי שמכיר אישית חלק מהאירועים וחלק מהאישים, יודע אני על פרטים שונים בהם "הפינות עוגלו". כשלעצמי סבורני שהדבר לא נכון ובאותם מקרים ניתן היה להביא דברים כהווייתם, או למיצער לא להביאם כלל. הבאתם בצורה בה הובאו, אינה נכונה. ועוד הערה: פעמים מייחסת המחברת דרשות וביאורים לפלוני בעוד שמקורם קדום ואצל אלמוני. דוגמה לדבר: דרשה שהיא מייחסת (בעמוד 231: "מי אלה כעב תעופנה וכיונים אל ארובותיהם") לרב י"מ לאו בעוד שמקורה קדום הרבה, אצל מרן הרא"ה קוק זצ"ל.

כל שהכיר את הרב מן-ההר יודע שהייתה לו מידה לא קטנה של דווקאיות, של חיפוש השונה והמקורי. מתברר שתכונה זו אותה רבים מאיתנו הכירו בו בכהונתו כרב וכמורה, הייתה בו כבר מילדותו. כך, כאשר הגיע לגיל בר מצווה והחל להניח תפילין, כך על זרועו רק שש כריכות. לשאלת אביו "איפה השביעית?", השיב שבשולחן ערוך מובא שנוהגים לכרוך שש או שבע כריכות, ומכאן שאפשר שש. "אתה תעשה מה שכולם עושים – גוער האב, כורכים שבע". המחברת מציינת שלימים למד לרסן את תכונת הייחוד ועם זאת ידע

לעשות בה שימוש מידתי ומושכל בעת צורך, מה שאיפשר לו לא פעם להכריע כשיטות מבוססות גם אם פחות ידועות.

אחד הדברים שבלטו ביותר אצל הרב מן ההר היתה כפיפותו המליאה להלכה. הכל נבחן בראי ההלכה. גם הרגש וגם התחושה האינטואיטיבית, גם הם הוכפפו להלכה. נכון הוא שכאמירה תיאורטית אולי אין בדבר חידוש, סוף סוף כך ראוי לו ליהודי לנהוג, ואולם פרקטית, אמת-בוהן לכך היא הנהגת האדם באירוע חריג, ודאי אירוע קשה, בהם שיקול הדעת ההלכתי אינו פשוט או מובן מאליו. מבחנים כאלה היו לא פעם נחלתו של הרב מן ההר והבולטים יותר קרו בעת נפילתו בשבי. העיר העתיקה נפלה בידי הליגיון הירדני בערב שבת. הגברים יוצאים לשבי, אל הבלתי נודע. עתה ישאל כל אחד את עצמו כיצד ינהג עם התפילין ועם השעון. דומה שלא מעט יתנו דעתם להרבה-הרבה דברים אחרים אך לא לשאלת הטלטול, ההוצאה מרשות לרשות, ומי שכן יתן דעתו, האומנם יניחם מאחוריו? את התפילין?! את השעון?! לא כן הרב מן ההר: התפילין אסורים בטלטול ולכן הוא מוסרם לרעייתו הפונה מערבה, לירושלים הישראלית. אגב, כאשר כבר היו בשבי, התברר שהיו כאלה שהגיעו לשבי עם התפילין והסידור, למרות שגם הם נשבו בשבת. כאשר שאל הרב מן-ההר את אחד מהם, חסיד ברסלב: כיצד טלטלת בשבת? השיב הלה: "אני, בלי סידור ותפילין אינני יכול לחיות. בשבילי זה פיקוח נפש". לימים, כאשר הרב מן-ההר הדגים בכך עד כמה, לעתים, אנשים פועלים מתוך דחף רגשי ולא מביאים בחשבון את השיקולים ההלכתיים, שאל אותו אחד מן השומעים: "מה הייתם עושים אלמלא הביא אותנו יהודי את התפילין שלו לשבי?". הרב השיב לו מיניה וביה: אילו לא הביא אותנו יהודי את התפילין שלו מן העיר העתיקה, הרי שלא היו לנו תפילין בימים הראשונים ובמקרה כזה היינו נגאלים מייד!

ומה עם השעון? תחילה הוא רואה שהאוטובוסים האמורים להוביל אותם, חונים קרוב מאוד לחומה. אם כך אין זה אלא טלטול ממקום המוקף לרשות היחיד, והוא מותר את השעון ענוד על היד. נוסעים, עוברים לממלכתו של עבדאללה מלך ירדן, מגיעים למחנה, אך האוטובוסים חונים במרחק מסוים מן השער. עתה כבר מדובר בהוצאה מרשות היחי, דרך כרמלית למקום המוקף! "הוא מסיר מהר את השעון מידו ויורד מן האוטובוס בלעדיו!" הוא יודע שהוא עלול להישאר כאן שבועות רבים, חודשים, אולי גם שנים, ומה לך יותר בסיסי ונצרך משעון! הוא בכלל לא מהסס. זו צלילות מחשבתית נדירה והכרעה הלכתית לא קלה.

הספר חושף לא מעט מיחסיו שלו עם חותנו, יחסו לחתניו ואף הרבה מהנהגותיו עם ילדיו. ככולם ישנה מזיגה מורכבת ומידתית של עקשנות וותרנות: למשל, הוא לא נעתר לבקשת מי שעומד להיות חותנו להפסיק את הלימודים בסמינר מזרחי, אך הוא כן מסכים לבקשתו לגזור את ה"צ'ופ" - בלורית השיער - ואף ללבוש חליפה ארוכה, כמנהג הירושלמים.

כך כחתן. וכחותן: בתו מספרת שהרב עצמו סבר כי די בהנחת נייר אלומיניום על הפלטה כדי להתיר הנחה עליה בשבת בבוקר מאכל יבש קר. אחד מחתניו, לעומת זאת, סבר שיש להניח קדירה – ולו גם כלי שאינו גבוה – על הפלטה ורק עליו להניח את המאכל. כאשר התארח חתן זה בביתו של הרב, הרי לכבודו של חתנו וכדי לחנך את בתו שמעתה ואילך עליה להלך בעקבי פסיקת בעלה, הניח כלי והראה לה, בפניה, שגם הוא מקבל את דעת החתן.

וכהורה: לא קל היה להיות מורה לילדיו של הרב מן ההר. כאשר היה הרב מן ההר נתקל בביאור לא מדויק של אחד ממורי ילדיו, היה כותב את ההערה ומחייב את ילדיו למוסרה

למורה. הילדים מספרים: "בהתחלה לא הפגנו התלהבות יתרה למלא שליחות זו, אך לבסוף נוכחנו לדעת שהמורה דווקא הייתה מרוצה – הנה לפני הורה המתעניין במה שהיא מלמדת". בהקשר זה יורשה לי להוסיף: הורים של פעם; מורים של פעם...

חלק חשוב בספר מהווה מערכת החונכות שעשה הרב מן ההר לכמה וכמה רבנים צעירים. הוא מדריך אותם לא רק בהלכה למעשה אלא גם ביחס הנכון לבני הקהילה בעת שמחה ובעת מצוקה, לדגשים של עיקר וטפל, למצווה שלא לומר דבר שאינו נשמע וגבולותיו של כלל זה ועוד. חלק נוסף, מרתק אף הוא בספר, מהווה מערכת מסועפת של התכתבויות הגותיות שניהל הרב מן ההר בסוגיות אמוניות-אידיאולוגיות בנושאים מגוונים: על היחס לנכרים, היחס לדמוקרטיה, היחס לנוי וליופי, לתפילת "נחם" אחר שחרורה של ירושלים, על סירובו לדרוך על מפתן תיאטרון ירושלים ולו גם לקבלת תואר 'יקיר ירושלים' ועוד ועוד.

אגב עניין היופי, הנתפס בעינינו כסובייקטיבי, דעת הרב הייתה שיש לו מימד אובייקטיבי. מספר פעמים הוא "נועץ" בבנותיו, למשל בעת קישוט הסוכה, אם עדיפה שורה של צבע אחד ושורה של צבע אחר או דווקא לסירוגין – אחד אדום ואחד ירוק וחוזר חלילה. משהשיבו לו שלסירוגין יותר נאה, פרך זאת תוך שהוא מצביע על דברי חז"ל המפורשים ביחס לכוהנים במקדש: "שורה שכולה כסף כסף, שורה שכולה זהב זהב". אמור מעתה: יופי "מחייב"!

חלק מאוד משמעותי בספר הוא ביטוי לזיקתו העמוקה, הרגשית וההלכתית, לענייני מקדש וקודשיו, להלכות כהונה והלכות טהרה, הן אלה שעתידות לבוא והן אלה של היום. כך הדרכתו את נכדיו הכוהנים, כמו גם כוהנים רבים אחרים במה שיידרש מהם בעתיד עם כינון המקדש וכך הקפדתו היתרה בדיני "וקידשתו" ואף קיומו נתינת מתנות כהונה, ולא רק פדיון הבן אלא גם זרוע לחיים וקיבה.

וכך עוד ועוד סיפורים והדרכות למכביר. על היותו משענת לאלמנות ויתומים והרבה שבורי-לב אשר ממש שיתף עצמו בצרתם, על דרכו כמורה הוראה וכרב שכונה ורב בית כנסת ארבעים שנה, על אישיותו כמורה וכמחנך לצעירים ולתיכונים ואף תלמידי מכללות, על מידות ההתמדה והענווה שאיפיינו אותו ועוד ועוד. אישית, זכות הייתה לי שהכרתיו משך כשלושים שנה, שהוסמכתי על ידו "יורה יורה ידין ידין", שהייתה לי מצידו חיבה יתרה ושיתף אותי בלא-מעט מהברקותיו על התורה ואף שנפלה בחלקי הזכות לערוך אסופה מכתביו, ועדיין למדתי רבות מהספר. אין כל פלא שהמהדורה הראשונה נחטפה, מובטחני שכך יהיה גם עם השנייה והשלישית.